

MARINA SCHUMANN
Uvod u kršćanski latinitet
Priručnik

BIBLIOTHECA FLACIANA

SVEZAK XXVIII

Marina Schumann
Uvod u kršćanski latinitet

RECENZENTI
Eva Katarina Glazer
Ivan Majnarić

MARINA SCHUMANN

Uvod u kršćanski latinitet

Priručnik

Teološki fakultet
Matija Vlačić Ilirik

Zagreb, ožujak 2026.

NAKLADNIK

Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik
Radićeva 34, Zagreb

ZA NAKLADNIKA

Lidija Matošević

PRIJELOM I GRAFIČKA PRIPREMA

Teo Media, Viškovo

TISAK I UVEZ

Stega tisak d.o.o.
Heinzlova 60/1, Zagreb

Copyright za ovo izdanje: Marina Schumann i Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik

Sva prava pridržana. Nijedan dio ove knjige ne smije se bez odobrenja nakladnika reproducirati ili prenositi u bilo kojem obliku, ni na koji način, elektronički ili mehanički, uključujući fotokopiranje, snimanje ili pohranjivanje u bazu podataka.

Izdanje ove knjige pripomogli su novčanom potporom:

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i mladih Republike Hrvatske
Evangelička (luteranska) crkva u Republici Hrvatskoj

CIP zapis je dostupan u nacionalnom skupnom katalogu knjižničnog sustava Bukinet pod brojem 991005944442509366.

SADRŽAJ

Predgovor

Izgovor slovnih znakova i duljina samoglasnika

Prvi dio

1. lekcija

Imenice: Prva deklinacija

Prijedlozi

2. lekcija

Imenice: Druga deklinacija

Glagoli: Prezent indikativa aktivnog 1. i 2. konjugacije

3. lekcija

Glagoli: Prezent indikativa aktivnog 3. i 4. konjugacije te glagola *sum, esse i possum, posse*

Brojevi: Glavni brojevi do 100

4. lekcija

Glagoli: Imperfekt indikativa aktivnog, imperativ, prezent indikativa aktivnog glagola *eō, ire*

Zamjenice: Osobne zamjenice

5. lekcija

Brojevi: Redni brojevi

Sintaksa: Zavisne rečenice s indikativom

Zamjenice: Odnosne i upitne zamjenice

6. lekcija

Glagoli: Futur indikativa aktivnog svih konjugacija te imperfekt i futur indikativa aktivnog glagolâ *sum, esse i possum, posse*

Zamjenice: Pokazne zamjenice

7. lekcija

Imenice: Treća deklinacija

Glagoli: Imperfekt i futur indikativa aktivnog glagola *eō, ire*

Zamjenice: Posvojne, posvojno-povratne i povratne zamjenice

8. lekcija

Ponavljjanje

9. lekcija

Glagoli: Prezent indikativa pasivnog

Deponentni glagoli

Pridjevi: Pridjevi treće deklinacije

Izvorni tekst: *Novum Testamentum: Evangelium secundum Lucam (6:23-27)*

10. lekcija

Glagoli: Imperfekt i futur indikativa pasivnog

Prilozi: Prilozi i priložne oznake

Izvorni tekst: *Stephen Langton: Veni Sancte Spiritus*

11. lekcija

Imenice: Četvrta i peta deklinacija

Pridjevi: Komparacija pridjeva

Izvorni tekst: *Isidorus Hispalensis: Etymologiae, Lib. XII, i, ii*

12. lekcija

Glagoli: Perfekt indikativa aktivnog

Sintaksa: Funkcije ablativa u rečenici

Izvorni tekst: *Thomas Archidiaconus: Historia Salonitana*

13. lekcija

Prilozi: Komparacija priloga

Glagoli: Nepravilni glagoli *volō, nōlō, mālō*

Izvorni tekst: *Hugo Foliotensis: Aviarium*

14. lekcija

Glagoli: Pluskvamperfekt i futur II. (prošli) indikativa aktivnog

Sintaksa: Upitne rečenice

Izvorni tekst: *Epistula Innocentii III ad crucesignatos*

15. lekcija

Ponavljjanje i uvježbavanje gradiva

Drugi dio

1. lekcija

Glagoli: Uvod u participe, particip sadašnji aktivni

Izvorni tekstovi:

Vetus Testamentum: Iona Liber

Alanus Insulanus: Vita nostra plena bellis

2. lekcija

Glagoli: Particip prošli pasivni, supin i perfekt indikativa pasivnog

Izvorni tekst: *Gesta Romanorum: De vicissitudine cujuslibet boni et presertim recte judicantium*

3. lekcija

Sintaksa: Ablativ apsolutni

Izvorni tekst: *Regula sancti Benedicti*

4. lekcija

Glagoli: Uvod u konjunktiv i prezent konjunktiva aktivnog i pasivnog

Izvorni tekst: *Anselmus Cantuariensis: Proslogion*

5. lekcija

Glagoli: Imperfekt konjunktiva aktivnog i pasivnog

Izvorni tekst: *Bonaventura de Balneoregio: Legenda Maior Sancti Francisci*

6. lekcija

Glagoli: Particip budući aktivni i perifrastička konjugacija

Sintaksa: Pluskvamperfekt i futur II. indikativa pasivnog u složenim rečenicama

Izvorni tekst: *Einhardus: Vita Karoli Magni*

7. lekcija

Glagoli: Perfekt konjunktiva aktivnog i pasivnog

Izvorni tekst: *Jacobus Vitriacensis: Exempla ex sermonibus vulgaribus*

8. lekcija

Glagoli: Pluskvamperfekt konjunktiva aktivnog i pasivnog

Izvorni tekst: *Simon Begna, Episcopus Modrusiensis: De Coruatiæ desolatione oratio ad Leonem X, Pontificem Maximum, Nonis Nouembris habita MDXVI*

9. lekcija

Ponavljanje

10. lekcija

Glagoli: Gerundiv i gerund

Izvorni tekst: *Matthias Flacius Illyricus: Schedæ*

11. lekcija

Sintaksa: Akuzativ i nominativ s infinitivom te infinitiv sadašnji pasivni

Izvorni tekst: *Concilium Tridentinum: SESSIO XXIV, 11 nov. 1563 [Doctrina de Sacramento Matrimonii]*

12. lekcija

Glagoli: Infinitiv prošli aktivni i pasivni

Izvorni tekst: *Hugo Grotius: De jure belli ac pacis*

13. lekcija

Glagoli: Neosobni predikat

Izvorni tekst: *Balthasar Adam Kercselich: Annuae 1748-1767*

14. lekcija

Sintaksa i stil: Izrazi svojstva, količine i usporedbe, dvostruki dativ

Izvorni tekst: *Georgius Haulik de Várallya: In conclusione anni scholastici 1851-52*

15. lekcija

Ponavljjanje i uvježbavanje gradiva

Pomoćna sredstva za učenje latinskog

PREDGOVOR

Knjiga koja je pred vama nastala je na temelju višegodišnjeg rada sa studentima na Sveučilišnom centru za protestantsku teologiju „Matija Vlačić Ilirik“ (neka-
dašnjem Teološkom fakultetu „Matija Vlačić Ilirik“), kojima je latinski potreban u sasvim praktične svrhe – kako bi se snalazili u srednjovjekovnim i ranonovo-
vjekovnim tekstovima – a uče ga na studiju uz još dva drevna jezika, novozavjetni
grčki i starozavjetni hebrejski. Na raspolaganju su nam samo dva semestra, a
studenti nisu ni klasičari ni filolozi, nego će u svom istraživanju pročešljavati
povijesne tekstove tražeći ulomke koji bi im mogli biti zanimljivi i korisni – si-
tuacija u kojoj će se i studenti povijesti, arheologije, povijesti umjetnosti i drugih
srodnih disciplina naći tijekom studija. Stoga je važno da se s jezikom upoznaju
na tekstovima s kakvima će se susretati u praksi te ovaj priručnik, iako slijedi
provjerenu metodologiju nastavnih sredstava s područja klasičnog latinskog,
nije još jedan u nizu udžbenika kakve već imamo na hrvatskom jeziku za potrebe
srednjih škola i fakulteta, nego mu je svrha ispuniti nišu i ponuditi objašnjenja i
vježbe koje su prilagođene izučavateljima kršćanskog razdoblja i konteksta. Oni
će, naime, u svojim istraživanjima nailaziti na latinske tekstove koji se više ne
odlikuju retorikom i jezičnom složenošću jednog Cicerona, Cezara ili Vergilija.
Jezik je jednostavniji, ali zato pred čitatelja postavlja druge prepreke (npr. ne-
ujednačenost pravopisa ili dijalektalnu raznolikost), a drugačije su i teme, koje
odražavaju nov svjetonazor i sustav vrijednosti.

Takav se jezik obično naziva srednjovjekovnim, novovjekovnim, crkvenim ili
kršćanskim latinitetom iako nijedan od tih termina nije sasvim egzaktna jer ne
obuhvaća sveukupnost tekstova koji će zanimati jednog povjesničara ili teologa.
Unatoč tome, budući da je knjiga nastala kao udžbenik za studente teologije,
odлучili smo se za naslov *Uvod u kršćanski latinitet* kako bismo naznačili njegovu
posebnost u odnosu na klasični latinski jezik koji se uči u sklopu klasičnih studija
na srednjoškolskoj ili fakultetskoj razini.

Kršćanski latinitet, dakle, nije povijesno osvjedočen naziv za neku specifičnu fazu ili varijantu latinskog jezika, nego termin koji koristimo u praktične svrhe kako bismo definirali latinski jezik koji se razvijao tijekom stoljeća, od trenutka u kojem se mogu zamijetiti prve promjene u latinskom pod utjecajem kršćanstva. Tekstovi koje ćemo koristiti u ovom priručniku bit će prvenstveno srednjovjekovni, ali će obuhvaćati i Bibliju, crkvene oce koji su pisali u razdoblju kasne antike, teologe i povjesničare ranog i kasnijeg novovjekovlja. Pod utjecajem takozvanog „vulgarnog“ ili pučkog, govornog latiniteta taj se jezik počeo odvajati od svoje klasične inačice već u Rimskom Carstvu, pojednostavljujući se u svakodnevnoj uporabi. Proces je u srednjem vijeku ubrzala okolnost da latinski više nije bio jedinstveni jezik Rimskog Carstva, nego su se na njegovu području koristile lokalne varijante, a zatim i jezici, najprije u svakodnevnoj usmenoj komunikaciji, a otprilike od 12. stoljeća i u pisanom obliku, te je latinski trebalo posebno učiti kao jezik Crkve, administracije, znanosti i slobodnih umijeća. Kako je njegovo poznavanje bivalo sve slabije, u tekstovima manje obrazovanih autora jezik se pojednostavljivao, a nalazimo i razne varijante grafije i dosta pogrešaka. Stoga je jezik koji ćemo mi ovdje učiti znatno jednostavniji od klasičnog latinskog kakav se uči u školama ili na studiju klasične filologije, no unatoč tome, savladavanjem ove „pitkije“ varijante jezika student će steći solidne temelje za bilo koju njegovu varijantu (te će kasnije, poželji li to, vrlo lako naučiti i klasični latinski), a osim toga će biti u mogućnosti čitati i razumjeti veći dio povijesnih tekstova, bez pomagala ili uz njih, što je, dakako, prva i osnovna svrha učenja bilo kojeg pisanog jezika, pa tako i latinskog. Valja također napomenuti da je pod utjecajem humanizma u smiraju srednjega vijeka latinski jezik ponovo stekao eleganciju i složenost koja je podsjećala na klasični latinitet. Stoga ćemo se u drugom dijelu uhvatiti u koštac i s takvim tekstovima, koji koriste razne konstrukcije u svrhu sažimanja iskaza te je nužno odvojiti se od hrvatskog jezičnog načina razmišljanja kako bi se razumjele rečenice koje nisu doslovno prevodive. Pritom je važno da student nauči uživati u jezičnim zavrzlamama pa ako to nije previše za očekivati, i da *zavoli* latinski jezik, osjećajući ga kao živ i prisutan, jezik kojim se mogu izraziti sve životne situacije.

Ukratko o karakteru i povijesti latinskog jezika

Latinski (*lingua latina*) je indoeuropski jezik i pripada obitelji italskih jezika, a izvorno se govorio u pokrajini Laciju i starome Rimu. S rimskim osvajanjima

proširio se čitavim Sredozemljem i većim dijelom Europe te su i znatan dio njegova vokabulara i gramatike u većem ili manjem opsegu naslijedili takozvani romanski jezici, među kojima su po broju govornika najveći talijanski, španjolski, francuski, portugalski i rumunjski.

U razdoblju kasne Republike i Carstva razvile su se dvije osnovne funkcionalne varijante latinskog: klasični i vulgarni latinski. „Vulgarni“, dakle „narodni“ ili „pučki“ jezik (od latinske riječi *vulgus* = „puk“, *vulgaris* = „pučki“), bio je govorni, svakodnevni jezik koji je upotrebljavao običan narod. Do pravih spoznaja o takvom jeziku filozofima je daleko teže doći, budući da govorni jezik gubi pravu autentičnost samim time što se bilježi, a nemamo, dakako, ni snimke iz tog razdoblja, ali ipak se smatra da određeni broj dokumenata daje donekle dobru sliku o tome kako je latinski izgledao u svakodnevici. Iako Plautove komedije odražavaju kolokvijalni jezik ranijeg razdoblja, za kasniji vulgarni latinski relevantniji su izvori poput Petronijeve *Cena Trimalchionis* (opis jednog snobovskog banketa), dnevnika hodočasnice Egerije, Apikijeve kuharice te raznih pisama i grafiti. Taj se jezik odlikuje kraćim rečenicama, neujednačenom i ponekad nepravilnom gramatikom te obiljem ustaljenih fraza. Također su u njemu primjetne varijante u vokabularu koje su kasnije ušle u romanske jezike. Pogledajmo nekoliko primjera:

Klasični latinski

bellum
cogitare
edere
emere
equus
feles
ferre
ignis
ludere
os
pulcher
vesper

Vulgarni latinski

guerra
pensare
manducare
comparare
caballus
catta
portare
focus
iocari
bucca
bellus
sera

Kultivirani latinski obrazovanih slojeva zadržao se u većem dijelu Europe kao *lingua franca* za znanost, pravo, teologiju, medicinu i općenito akademski milje,

što je bilo potaknuto i činjenicom da ga je Rimska crkva usvojila kao svoj službeni jezik.

Kako se u sve to uklapa kršćanski latinitet?

Jedan od najranijih spomena kršćana nalazimo kod rimskog historiografa Tacita (*Anali*), koji govori o paležu Rima 64. godine i strašnoj Neronovoj odmazdi koja je uslijedila. Njegov prikaz nipošto se ne bi mogao nazvati pozitivnim – iako je on bio prvi koji je izrazio sumnju da je Neron ustvari sam zapalio Rim, to u njegovim očima ne opravdava kršćane, koje naziva „pogubnim kultom“ (*exitia-bilis superstitio*). Manje od pedeset godina kasnije, dakle na samom početku 2. stoljeća, upravitelj pokrajine Bitinije na sjeverozapadu Male Azije (današnja Turska), Plinije Mlađi, piše caru Trajanu s molbom da preciznije odredi kako treba postupati s kršćanima, što dokazuje da se nova vjera više nije mogla ignorirati. Međutim, prošlo je još neko vrijeme prije nego što su se pojavili prvi kršćanski spisi na latinskom. Izvorište kršćanske vjere bilo je na istoku Carstva, gdje se govorilo grčkim te su i autori Novog zavjeta i prvi kršćanski teolozi pisali na grčkom.

Situacija s kršćanskim latinskim uvelike se mijenja nakon Milanskog edikta 313. godine, kojim je kršćanstvu priznata sloboda ispovijedanja vjere. Uslijedilo je povlašćivanje kršćana te su gotovo svi carevi nasljednici bili kršćani, a krajem stoljeća kršćanstvo je postalo službenom religijom Istočnoga Carstva. U to vrijeme uvelike se mijenja i društvena struktura kršćana te sada među njima ima i mnogo obrazovanih i bogatih ljudi s klasičnim obrazovanjem, koji pišu opsežna djela na kultiviranom latinskom i razrađuju teološku terminologiju. Tu prije svih valja spomenuti Augustina, biskupa Hipona, čiji je elegantni kršćanski latinitet odredio smjernice za čitavu povijest kršćanske literature. U isto vrijeme, krajem 4. i početkom 5. stoljeća, djeluje i Jeronim, kojega papa Damaz zadužuje za novi i cjeloviti službeni prijevod Biblije na latinski jezik, koji je povijesno poznat pod imenom Vulgata i do danas je, nakon nekoliko povijesnih revizija, ostao standardna latinska verzija za Rimokatoličku crkvu.

Dakako, tekst Biblije nije bio dovoljan za liturgiju te se razvila himnodija, a počeli su se pisati i životi svetaca, koji su u ulomcima čitani u sklopu bogoslužja. U toj fazi već možemo itekako govoriti o kršćanskom latinskom: brojne riječi koje su u latinskom bile u svakodnevnoj, uobičajenoj uporabi sada su poprimile specifično kršćansko značenje: *dominus* kao „Gospodin“ uz „gospodara“, *confessio* kao „vjeroispovijedanje, ispovijed“ uz „priznanje na sudu“, *salus* kao „spasenje“

uz „zdravlje“, *lapsi* kao „apostati“ uz one koji su naprosto pali, *caro* s novim konotacijama tjelesnosti kao suprotnosti duhovnome, *oratio* kao „molitva“ umjesto „govora“, *gratia* kao „Božja milost“ uz uobičajeno značenje „zahvalnosti“ ili „usluge“, *pontifex* u značenju biskupa ili pape, koje je potpuno zamijenilo ono poganskog svećenika.

Brojne nove riječi preuzete su i iz grčkog jezika sa specifično kršćanskim značenjem. U prvim stoljećima Crkve grčki nije bio samo *lingua franca* istočnog Sredozemlja, nego i primarni teološki jezik kršćanstva: jezik Novoga zavjeta, apostolskih otaca i rane liturgijske terminologije. Tekstovi Novoga zavjeta napisani su na grčkom, a najstarija kršćanska zajednica u Rimu bila je uvelike grekofona, što potvrđuju najraniji papinski natpisi i katakombna epigrafika.

Oblikovanje latinskog crkvenog leksika odvijalo se stoga u stalnom dijalogu s grčkim kroz nekoliko procesa:

1. Transliteracija grčkih izraza

Najjednostavniji put ulaska grčkih riječi u latinski bilo je zadržavanje grčkog oblika uz fonološku prilagodbu. Primjeri poput *episcopus* (< ἐπίσκοπος), *diaconus* (< διάκονος), *apostolus* (< ἀπόστολος), *baptisma/baptizare* (< βάπτισμα/βαπτίζειν) i *martyr* (< μάρτυς) ušli su najranije i ostali najstabilniji. Razlozi za transliteraciju bili su nedostatak latinskih ekvivalenata, potreba za teološkom preciznošću te autoritet grčkoga kao jezika izvora.

2. Semantičko proširenje latinskih riječi

Latinski nije samo posuđivao grčke riječi; često je postojećim latinskim pojmovima dodjeljivao novo, teološko značenje. Klasični primjer je *sacramentum*, izvorno vojnička zakletva, koji je u kršćanstvu preveo grčki μυστήριον (misterij, otajstvo). Slično, *persona* prelazi iz kazališne uloge u teološki pojam Trojstva, *passio* iz općeg trpljenja postaje specifično „Kristova muka“, a riječi poput *scriptura* i *traditio* dobivaju poseban, crkveni sadržaj. Ovaj proces omogućio je stvaranje svojevrsnog zapadnog teološkog identiteta uz pastoralnu funkciju, budući da su tekstovi tako postajali razumljivi latinskim govornicima.

3. Doslovne prevedenice (kalkovi)

Kad je bilo potrebno zadržati grčku metaforu ili strukturu, nastajali su doslovni prijevodi. Tako *consubstantialis* prevodi ὁμοούσιος („istobitnost“), *pœnitentia* u moralno-teološkom smislu prevodi μετάνοια, a *poemnium* (epigrafički potvrđeno) preuzima ποιμνίον u značenju „stado vjernika“.

4. Stvaranje novih termina

Ključnu ulogu u oblikovanju latinskog teološkog vokabulara imao je Tertulijan (oko 160.-220.), prvi kršćanski autor koji sustavno piše teologiju na latinskom. On je svjesno latinizirao grčke pojmove i tako stvorio termine koji će obilježiti cijelu zapadnu teologiju: *trinitas* (trojstvo), te razradu pojmova *substantia* i *persona* kao okosnice nicejsko-carigradskog vjerovanja. Termini kao što su *satisfactio*, *regula fidei* ili *testamentum novum* postali su standardom i ušli u djela Ciprijana, Ambrozija, Augustina i Hilarija iz Poitiersa.

Razvoj latinskog crkvenog jezika stoga nije bio jednosmjernan, nego interaktivan i kreativan proces u kojem je latinski posuđivao, prevodio, proširivao značenja i stvarao nove koncepte. Upravo autori poput Tertulijana premostili su jaz između dvaju jezičnih svjetova i omogućili zapadnoj Crkvi razvoj vlastitog teološkog idioma.

Iako se za razdoblje koje se uobičajeno naziva srednjim vijekom (5.-15. stoljeće) uvriježio i termin „srednjovjekovni latinitet“, latinski ustvari nikada nije bio razjedinjeniji i raznovrsniji. Razlozi su također bili veoma različiti: s jedne strane, nakon što je postao isključivo službeni i obrazovani jezik, na primjer na području germanskih država, gdje je običan narod govorio lokalnim germanskim jezicima, dok je jezik isprava, kronika, kršćanske literature i liturgije, dakle sav pisani jezik, bio latinski, prirodno je da je taj latinski imao konzervativnu tendenciju, odnosno nije se mijenjao pod utjecajem govornog jezika. S druge strane, srednjovjekovni autori često se žale da je među svećenstvom, dakle nositeljima pisane riječi i kulture, opalo poznavanje latinskog do te mjere da se riječi krivo prepisuju i samo neodređeno promrmljaju tijekom liturgije. Također je vidljivo da je u zemljama u kojima se razvio romanski jezik i latinski znao poprimiti sličnosti s njime. S druge strane, periodički je dolazilo i do oživljavanja klasičnog latinskog i klasične retorike u takozvanim renesansama: karolinškoj renesansi u 9. stoljeću, kada se na dvoru Karla Velikog razvila akademija koja se trudila pisati na ispravnom i bogatom latinskom po uzoru na kasnoantički, i dakako, u renesansi interesa za pogansku klasičnu kulturu, uključujući klasični latinitet, u humanizmu 15. i 16. stoljeća – kada je i latinski ponovo dobio na složenosti među učenim krugovima.

Latinski nije sasvim mrtav jezik, kako se to često smatra. Koristi se i danas kao službeni jezik u dokumentima Rimokatoličke crkve, osobito u enciklikama, dekretima i liturgijskim knjigama. Zahvaljujući novoiskovanim riječima (bolje

rečeno, proširenju značenja već postojećih riječi na nova semantička polja, npr. *portus aëreus* = „zračna luka“; *Argentaria centralis* = „Središnja banka“, *interrete* = „Internet“) latinski je moguće i govoriti, budući da je pomoću njega moguće izraziti sve suvremene koncepte. Tako postoji i latinska *Vicipaedia*, kao i radijske i pisane vijesti (*Nuntii Latini*) dostupne na nekolicini mrežnih stranica.

U ovom priručniku čitat ćemo najrazličitije tekstove, kako u regionalnom i kronološkom smislu, tako i žanrovski, od Biblije i nabožne književnosti preko hagiografije i biografije do kronike i historiografije, s povremenim dodatkom pomalo čudnovatih i često zabavnih isječaka iz satiričkih ili didaktičkih djela. Budući da je teško pronaći dulje autentične ulomke bez upotrebe pasiva, a gotovo nemoguće bez konjunktiva, izvorni se tekstovi uvode tek od 9. lekcije i osobito u drugom dijelu priručnika, kada didaktički tekstovi sastavljeni u svrhu vježbanja potpuno ustupaju mjesto duljim ulomcima iz povijesnih izvora. Nadam se da će bilješke o njihovim autorima i kontekstu nastanka pomoći studentima da se užive u njihov sadržaj. Osobito u drugom dijelu nastojala sam tekstove poredati kronološki, no ponegdje to nije bilo sasvim moguće zbog naravi korištenih jezičnih konstrukcija. Također sam, u skladu sa sugestijama kolega s povijesnih studija, nastojala staviti naglasak na autore koji su hrvatskog podrijetla ili relevantni za povijest hrvatskih zemalja.

Priručnik ne pretpostavlja nikakvo prethodno znanje latinskog, a pogodan je za jednogodišnji ili dvogodišnji tečaj. Planiran je za rad s nastavnikom te je stoga podijeljen u dva dijela (dva semestra ili dvije godine) i nema rječnik niti rješenja zadataka. Iako je moguće služiti se njime i u samostalnom učenju, student će u tom slučaju morati koristiti dodatna pomagala, čiji se popis, s naglaskom na hrvatskom govornom području, nalazi na kraju knjige.

Želim vam mnogo radosti u usvajanju latinskog jezika – *Sapientia venit lente, sed manet.*

IZGOVOR SLOVNIH ZNAKOVA I DULJINA SAMOGLASNIKA

U hrvatskim školama, gdje se uči klasični latinski, zahtijeva se i korištenje klasičnog izgovora. Student s tom praksom može nastaviti i kasnije, ali poželjno je upoznati se i s takozvanim „tradicionalnim“ izgovorom, koji se razlikuje od jedne europske regije do druge. Ovdje navodimo tradicionalni izgovor kakav je uvriježen u našim krajevima.

Klasični izgovor

c se čita kao *k*

i se čita kao *j* na početku riječi, inače kao *i*

qu se čita kao *kv*

x se čita kao *ks*

ch se čita kao *h*

ph se čita kao *f*

rh se čita kao *r*

th se čita kao *th* u grčkim riječima

ae se čita kao *ai* (*aj*)

oe se čita kao *oi* (*oj*)

dvostruka slova ili digrafi (*rr*, *pp*, *ll*...) čitaju se kao jedno

Tradicionalni hrvatski izgovor (navedene su samo razlike)

c se ispred *e*, *i*, *y*, *ae* i *oe* čita kao *c*, a inače kao *k*

s se između samoglasnika čita kao *z*

ti se čita kao *ci* ako nije iza *s*, *t* ili *x*

ae i *oe* čitaju se kao dugo *e*

U drugim zemljama uvriježene su drugačije varijante izgovora, osobito kod govornika romanskih jezika: latinski *ce*, na primjer, u Italiji će se čitati kao [će], a u Francuskoj kao [se] jer tako te skupine glasova danas izgovaraju u njihovim jezicima.

Duljina samoglasnika

U klasičnom latinskom je duljina samoglasnika (koliko je to moguće rekonstruirati) igrala daleko veću ulogu nego u modernim europskim jezicima te se smatra da su dugi vokali bili čak dvostruko dulji od kratkih. Duljina vokala osobito je bila važna u klasičnoj latinskoj poeziji, koja se njome koristila kako bi postigla ritmičnost. No budući da ćemo se mi ovdje baviti proznim tekstovima uz iznimku nekoliko jednostavnih srednjovjekovnih pjesama, duljine samoglasnika student bi trebao biti svjestan u onoj mjeri u kojoj je ona gramatički razlikovna, na primjer za razlučivanje nominativa od ablativa u prvoj deklinaciji.

U prvim lekcijama prvog dijela knjige duljina je označena uobičajenim dijakritičkim znakom ravne crte iznad vokala, takozvanim „makronom“ (npr. ā), ali u izvornim tekstovima se nije bilježila pa je i u ovom priručniku zastupljena u prvih devet lekcija, a zatim smo je izbacili iz primjera i zadataka kao pomagalo koje naprednom studentu više nije potrebno te je navodimo samo u tablicama i definicijama.

Pomoćna sredstva za učenje latinskog

Na kraju knjige naći ćete popis pomagala (rječnici, gramatike, mementa) za učenje latinskog jezika. Većina je dostupna u javnim knjižnicama, ali svakako biste trebali posjedovati barem *Memento*. Ovaj priručnik nema rječnik na kraju knjige jer se studente potiče da koriste veće rječnike u kojima nije dano samo najosnovnije značenje riječi, nego i slabije zastupljena značenja, varijante, primjeri korištenja i fraze u kojima se riječ pojavljuje, možda čak i konkretna mjesta u djelima klasičnih autora. Umjesto gotovog, abecednog, ograničenog rječnika studente se, dakle, potiče da stvaraju vlastiti rječnik u obliku male bilježnice ili notesa, gdje će riječi sistematizirati na način koji najbolje odgovara njihovu načinu razmišljanja, povezivanja i učenja. U svrhu ohrabrenja ipak smo u prvom dijelu knjige dodali male rječnike uz izvorne tekstove.

Pravopisna neujednačenost

U izvornim tekstovima naići ćete na brojne neujednačenosti u grafiji te je dobro navikavati se na njih od samog početka. Tipično je alterniranje slovnih znakova *i* i *j* (*iustus, justus*) te *u* i *v* (*veritas, ueritas*) jer razlika u izgovoru ovisi samo o položaju unutar riječi (npr. na početku riječi i između samoglasnika i *v* i *u* čitat će se kao *v* – u vrijeme dok se latinski klesao u kamenu okrugla slova nisu bila poželjna jer ih je bilo teško uredno ispisati). Također, digrafi poput *oe* ili *ae* često će se naći samo sa samoglasnikom *e* (*caelum, coelum* ili *celum*).

Prvi dio

1. LEKCIJA: IMENICE PRVE DEKLINACIJE I PRIJEDLOZI

1. Prva deklinacija

Latinske imenice imaju jednaku funkciju kao u hrvatskom jeziku. Dije se prema rodu, koji je kod neživih stvari u potpunosti stvar jezične tradicije i često se razlikuje od onoga u hrvatskom jeziku. Rodovi se obilježavaju sljedećim kraticama:

m. = *masculinum* (muški)

f. = *femininum* (ženski)

n. = *neutrum* (srednji)

U rječniku se standardno navodi najprije nominativ, a zatim genitivni nastavak (koji nam govori kojoj deklinaciji imenica pripada) i naposljetku rod. U prvoj deklinaciji to će izgledati ovako:

aqua, -ae, f. = voda

Latinske imenice dijele se u 5 deklinacija. U ovoj lekciji obrađujemo prvu deklinaciju.

Imenice prve deklinacije

Primjer: *terra, -ae, f.* = zemlja

Padež	Jednina	Množina
Nominativ	<i>terra</i>	<i>terrae</i>
Genitiv	<i>terrae</i>	<i>terrārum</i>
Dativ	<i>terrae</i>	<i>terrīs</i>
Akuzativ	<i>terram</i>	<i>terrās</i>
Vokativ	<i>terra</i>	<i>terrae</i>
Ablativ	<i>terrā</i>	<i>terrīs</i>

U klasičnom latinskom imenice *filia* (= kći) i *dea* (= božica) u kombinaciji sa svojim muškim pandanima (*filius, deus*) zamjenjuju u dativu i ablativu množine nastavak *-is* nastavkom *-bus* kako bi se od njih razlikovale: *filiis et filiabus* = sinovima i kćerima, *dis et deabus* = bogovima i božicama.

2. Prijedlozi i padeži

U latinskom jeziku prijedlozi se vežu isključivo uz akuzativ ili ablativ. Za razliku od hrvatskog jezika, gdje se prijedlozi mogu vezivati uz sve kose padeže (genitiv, dativ, akuzativ, instrumental, lokativ), u latinskom jeziku imamo jednostavan izbor:

Prijedlog + akuzativ

Prijedlog + ablativ

Koji će padež stajati uz prijedlog često ovisi o samom prijedlogu. Neki prijedlozi uvijek zahtijevaju akuzativ (npr. *ad, post, propter*), drugi uvijek ablativ (npr. *cum, sine, pro*), a treći se mogu koristiti uz oba padeža, ali im se značenje tada mijenja (npr. *in, super*) ovisno o tome pitamo li se o smjeru kretanja (kamo?) ili o mjestu bivanja (gdje?), slično kao u hrvatskom.

Primjeri:

in aquam (u vodu – akuzativ, smjer)

in aquā (u vodi – ablativ, mjesto)

Prijedlozi s akuzativom

Prijedlog	Prijevod	Primjer
<i>ad</i>	k, prema	<i>ad ecclesiam</i>
<i>in</i>	u, na	<i>in aquam</i>
<i>post</i>	poslije, nakon, iza	<i>post cenam</i>
<i>propter</i>	zbog	<i>propter gloriam</i>
<i>contra</i>	protiv	<i>contra naturam</i>
<i>super</i>	nad, na	<i>super columnam</i>

Prijedlozi s ablativom (gdje? s kim? bez čega?)

Prijedlog	Prijevod	Primjer
<i>in</i>	u, na	<i>in vitā</i>
<i>cum</i>	s, sa	<i>cum ancillis</i>
<i>sine</i>	bez	<i>sine culpā</i>
<i>prō</i>	za, u korist	<i>prō ecclesiā</i>
<i>super</i>	iznad, nad	<i>super terrā</i>

U prvoj deklinaciji nalaze se isključivo imenice koje završavaju na -a i gotovo sve su ženskog roda.

Malobrojne imenice muškog roda koje pripadaju prvoj deklinaciji potječu iz grčkog jezika (npr. *nauta* = mornar, *agricola* = ratar, *poēta* = pjesnik, *prophēta* = prorok).

 Iako se dekliniraju prema „ženskoj“ deklinaciji, ove imenice i dalje označavaju muške osobe te se pridjevi ili brojevi koji ih prate ili zamjenice koje ih zamjenjuju dekliniraju na odgovarajući način, prema drugoj ili trećoj deklinaciji.

3. Vježbe

Vježba 1 – Prijedlozi i padeži

Čitajte naglas, ističući duge samoglasnike. Obratite pozornost na padež imenica: akuzativ označava smjer kretanja (kamo?), a ablativ smještaj ili stanje (gdje?). Prepoznajte prijedloge koji su gramatički vezani uz određeni padež te ne odgovaraju navedenoj podjeli.

Ovo još nisu rečenice jer u njima nema predikata, nego kolokacije ili sintagme te stoga ne završavaju interpunkcijom.

1. ad ecclesiam
2. in naturā
3. super terrā
4. sine culpā
5. in ecclesiam

6. cum ancillis
7. in vītā
8. super terram
9. propter puellās
10. sine terrīs
11. post cenam
12. prō ecclesiā
13. in aquam
14. sine clementiā
15. super columnam
16. sine puellā
17. contra naturam
18. sine columnīs
19. in aulis
20. in terram

Vježba 2 – Odredite koja imenica stoji uz prijedlog, a koja u genitivu.

Genitiv izražava pripadnost, a prijedlog određuje padež druge imenice. Obratite pozornost na red riječi – između prijedloga i njegove imenice često je ubačen genitiv koji označava posvojnost.

1. cum coronā vītae
2. in curiam reginae
3. super ecclesiae columnīs
4. post horam justitiae
5. propter patriae vītam
6. in sapientiae linguā
7. cum lacrimīs gratiae
8. rosa sine spinīs
9. in gloriam victoriae
10. contra doctrinās iniustitiae
11. in ecclesiārum terrīs
12. propter gloriam vitae
13. in aulā ecclesiae

14. in terrā misericordiae
15. cum ancillis dominae
16. prō filiā reginae
17. sine culpā delitiarum
18. ad doctrinam grātiaē
19. in columnīs ecclesiārum
20. prō terrae gloriā

Vježba 3 – Prevedite sljedeće sintagme na latinski.

Rečenice u ovom zadatku sadrže prijedlog i dvije imenice. Odredite (prema onome što smo uvježbali u prethodnom zadatku) koja je od njih vezana uz prijedlog, a koja pobliže određuje drugu imenicu. Ona će stajati u genitivu jer je određuje posvojnošću ili pripadnošću, što je osnovna funkcija genitiva.

1. na jeziku slave
2. u slavu domovine
3. bez suza grijeha
4. zbog kraljičine krune
5. nakon vremena milosti
6. s kraljičnim sluškinjama (= sluškinjama kraljice)
7. bez panonskih mornara (= mornara Panonije)
8. protiv proroka grijeha
9. nakon životnih užitaka (= užitaka života)
10. s pjesnicima pobjede

4. U kontekstu kršćanskog latiniteta

Riječi kao što su *ecclesia* (crkva), *gratia* (milost), *vita* (život), *gloria* (slava), *culpa* (krivnja), *miser cordia* (milosrđe) ili *propheta* (prorok) ključne su za razumijevanje Biblije i liturgijskih tekstova. Već u ovoj lekciji imate alat za prepoznavanje mnogih sintagmi iz Vulgate i patristike. Zacijelo ćete odmah prepoznati izraze kao što su: *in glōriam Deī, cum angelīs, in saecula seculōrum*.

2. LEKCIJA: DRUGA DEKLINACIJA I GLAGOLI: PREZENT INDIKATIVA AKTIVNOG (1. I 2. KONJUGACIJA)

1. Imenice: Druga deklinacija

Drugoj deklinaciji pripadaju imenice muškog i srednjeg roda te se ona može promatrati objedinjeno s prvom, koja sadrži samo ženski rod. U nominativu muškog roda završavaju na *-us* ili *-er*, a u srednjem na *-um*. Kod oblika na *-er*, takozvano „nepostojano e“ u kosim se padežima može izgubiti.

Muški rod – *agnus*, *-ī*, m. = janje / *ager*, *-ī*, m. = polje

Padež	Jednina	Množina
Nominativ	<i>agnus, ager</i>	<i>agnī, agrī</i>
Genitiv	<i>agnī, agrī</i>	<i>agnōrum, agrōrum</i>
Dativ	<i>agnō, agrō</i>	<i>agnīs, agrīs</i>
Akuzativ	<i>agnum, agrum</i>	<i>agnōs, agrōs</i>
Vokativ	<i>agne, agre</i>	<i>agnī, agrī</i>
Ablativ	<i>agnō, agrō</i>	<i>agnīs, agrīs</i>

Srednji rod – *verbum*, *-ī*, n. = riječ

Padež	Jednina	Množina
Nominativ	<i>verbum</i>	<i>verba</i>
Genitiv	<i>verbī</i>	<i>verbōrum</i>
Dativ	<i>verbō</i>	<i>verbīs</i>
Akuzativ	<i>verbum</i>	<i>verba</i>
Vokativ	<i>verbum</i>	<i>verba</i>
Ablativ	<i>verbō</i>	<i>verbīs</i>

2. Pridjevi: Prva i druga deklinacija (pridjevi s tri završetka)

Pridjevi s tri završetka pripadaju prvoj i drugoj deklinaciji, ovisno o rodu. U rječniku se navode u nominativu muškog roda s brojkom 3, na primjer:

clārus, 3 (= *clārus*, *clāra*, *clārum*) = jasan, jasna, jasno

laetus, 3 (= *laetus*, *laeta*, *laetum*) = sretan, sretna, sretno

Pridjev se slaže s imenicom u rodu, broju i padežu:

vir clārus (slavan čovjek)

terra clāra (slavna zemlja)

verbum clārum (jasna riječ)

 Deklinacija je svojstvena riječi i ne mijenja se s obzirom na kontekst. Stoga imenica može pripadati jednoj deklinaciji, a pridjev koji uz nju stoji nekoj drugoj (iako će se uvijek slagati u rodu, broju i padežu). U tom slučaju imat će različite završetke, usp. na hrvatskom „brižnoj majci“, „slavnom pjesniku“. S time ćemo se, međutim, susresti tek kad se upoznamo s trećom deklinacijom.

Vježbe – Prevedi sljedeće sintagme.

1. *dominō terrārum et populōrum*
2. *vīnum bonum sine aquā*
3. *cum gladiō et flagellō*
4. *gaudium magnum sine vitiīs*
5. *angusta, sed laeta vīa iustōrum*
6. *cum cārō amīcō in flammam et victōriam*
7. *vēra sapientia in vītā iustā*
8. *rēgnum Deī in saecula saeculōrum*
9. *misera vīta sine amīcīs*
10. *verba vēra episcopōrum*